

ПОНЯТТЯ «ПАЦІЄНТ»: ОНОВЛЕННЯ МЕТОДОЛОГІЧНО-ПРАВОВИХ ПІДХОДІВ

ЩИРБА Мар'яна Юріївна - кандидат юридичних наук, асистент кафедри теорії та історії держави і права Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

УДК 340.12:327.39

В статті розглядається проблема теоретико-правового розуміння поняття «пацієнт». Вказується на необхідність оновлення методологічно-правових підходів до цього питання. Мотивується необхідність визначення сутності людини як пацієнта. Надається авторська дефініція поняття «пацієнт».

Ключові слова: пацієнт, плід, хворий, здоров'я.

Постановка проблеми

Здоров'я – це основа існування суспільства, цінність для людини, родини, держави та суспільства. Забезпечення, захист та охорона здоров'я населення є домінуючою основою в правовій політиці кожної демократичної держави. Проблеми у сфері охорони здоров'я носять комплексний, глобалізаційний характер і не можуть обмежуватися виключно рівнем державної політики. Людство в цілому потребує захисту в сучасних умовах глобалізаційних викликів. Тому проблема правового статусу пацієнта є загальною та особливо актуальною, не тільки для національної системи права, але й у міжнародному аспекті.

Стан дослідження

Останнім часом значно зріс інтерес науковців щодо проблем медичного права. Більшість проблем розглядається в цивільно-правовому або адміністративно-правовому аспекті, зокрема Н. Болотіна, І. Венедіктова, Стеценко С.Г., Стеценко В.Ю., Сенюта І.Я., О.Тихомирок та ін. Однак розгляд проблеми трансформації прав лю-

дини потребує ґрунтовнішого аналізу та комплексного підходу до поняття правового статусу пацієнта з погляду загально-теоретичної юриспруденції.

Прерогативно для загальнотеоретичної юриспруденції постає необхідність визначення з понятійно-категорійним апаратом.

Метою цієї статті є аналіз поняття «пацієнт» та розуміння цього поняття в доктринальних та нормативних підходах.

Виклад основних положень

Не дивлячись на те, що протягом життя всі особи тією чи іншою мірою були у відносинах з органами охорони здоров'я, перебували у відносинах концепту «пацієнт-лікар», все ж не можна вказувати, що пацієнтом є будь-яка особа. Необхідно чітко визначитися з її соціальними, віковими та правовими характеристиками.

Пацієнтом може виступати тільки фізична особа. Така позиція існує не у всіх галузях науки, так представники Львівської ветеринарної школи (зокрема А. А. Гамота, І. П. Дудчак, Н. Я. Кулай [див.1]) визначають коней пацієнтами. Такі термінологічні особливості характерні для багатьох фахівців у галузі ветеринарної медицини, де характерне ототожнення тварин з пацієнтами. Закон України «Про ветеринарну медицину»[2] визначає ветеринарну медицину як галузь науки та практичних знань про фізіологію і хвороби тварин, їх

профілактику, діагностику та лікування, визначення безпечності продуктів тваринного, а на агропродовольчих ринках – і рослинного походження; діяльність, спрямована на збереження здоров'я і продуктивності тварин, запобігання їхнім хворобам та на захист людей від зоонозів і пріонних хвороб. У жодному з нормативних актів міжнародного, законодавчого чи підзаконного рівня (станом на 1 травня 2016 року – 717 документів) не визначаються тварини як пацієнти. Отож, вживання терміну «пацієнт» у ветеринарній медицині зумовлений особливостями цієї науки, носить вузькогалузевий характер та не може вважатися юридично прийнятним.

Буденне сприйняття поняття «пацієнт» ототожнюється з розумінням цієї особи, як такої, що має певні проблеми зі здоров'ям. Суб'єктом права при такому підході слід визнавати тільки хвору людину, котрій призначається адекватне лікування, спрямоване на усунення причини, що зумовлюють хворобливі симптоми.

Такий підхід є неприйнятний для сучасного правового розуміння в суспільстві, що відстоює особу, її права та свободи як найвищу соціальну цінність. Нині ряд медичних послуг здійснюється для осіб, які не мають особливих проблем зі здоров'ям. Для прикладу, діагностичні процедури – вагітність, пологи, корекційна пластична хірургія, донорство, біологічно-медичні випробування (відповідно до Порядку проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань [3], пацієнтом є особа, яка може бути залучена як досліджувана до клінічного випробування лікарського засобу). Отож, правовий статус пацієнта прямо не пов'язаний з наявністю чи відсутністю певного захворювання.

Але вказати, що статус пацієнта зовсім не пов'язаний із станом здоров'я, є не правильно. Пацієнт є тією особою, що вступає в правовідносини саме ті, які пов'язані з її здоров'ям. Останнє, на нашу думку, є ключовим для характеристики поняття «пацієнт». За трактуванням ВООЗ, здоров'я

– це стан повного фізичного, душевного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб. На міжнародному рівні визначення поняття «пацієнт» міститься в Принципах захисту осіб з психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги, які були затверджені Резолюцією 46/119 ООН 18 грудня 1992 року за доповіддю Третього комітету (А/46/721), де пацієнт визначається як людина, яка отримує психіатричну допомогу, а також всі люди, які звертаються до психіатричного закладу. Здоров'я є «багатокомпонентним» поняттям, що включає комплекс фізичних, психологічних та соціальних факторів. У Міжнародному науково-навчальному центрі інформаційних технологій і систем НАН та МОН України розроблено відкриту концепцію здоров'я, де останнє розглядається як складно організована інформаційна система біологічної, психічної, соціальної природи, вивчення якої потребує системного підходу, що дає змогу досліджувати структурно-функціональну організацію об'єкта з погляду речовинних, енергетичних, інформаційних процесів [4, с. 3].

До правового статусу пацієнтів слід включити не тільки право на лікування хворого, але й права, що пов'язані зі збереженням, підтриманням та розширенням зони здоров'я, інформаційні права тощо. Отож, наступною правовою характеристикою особи є те, що пацієнтом є особа (хвора чи здорова), яка вступає у правовідносини, пов'язані з її здоров'ям.

Важливим моментом є виникнення статусу пацієнта. За загальним правилом він починається з моменту народження і завершується в момент смерті особи.

Питання моменту виникнення життя не є настільки простим. Воно стало предметом розгляду Європейським судом з прав людини, де у справі «Еванс проти Сполученого королівства» визнається, що питання моменту виникнення життя належить до сфери регулювання держави. Отож, настання правового статусу регулюється нормами національного законодавства і різниться в залежності від державної політики.

Український правотворець визначає, що «до народження, у різні стадії свого внутрішньоутробного розвитку, людина є частиною матері, в утробі якої вона знаходиться. Суб'єктом права на життя, так само як й інших прав, може бути тільки народжена людина, оскільки реалізація прав і обов'язків можлива тільки реально існуючою, народженою людиною» (ст. 269 ЦК України). П. 1.2. Інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості розуміється живонародження як вигнання або вилучення з організму матері плода, який після вигнання/вилучення (незалежно від тривалості вагітності, від того, чи перерізана пуповина і чи відшарувалась плацента) дихає або має будь-які інші ознаки життя, такі як серцебиття, пульсація пуповини, певні рухи скелетних м'язів [5]. Такий підхід є простим, зрозумілим та прийнятним на певному етапі розвитку правової політики держави. Отож, загальну правоздатність отримує фізична особа з моменту народження, а до цього часу є частиною матері і не набуває жодних прав.

На сьогодні виникла необхідність зміни методологічних підходів у цій сфері. Сучасні суспільні відносини вимагають більш продуманої позиції правотворців, оскільки зараз назріває невідповідність соціальної реальності особливостям правового регулювання.

Звернемо увагу, з погляду медицини плід не є органом жінки або частиною жіночого організму. Це є інший живий організм, що перебуває у тілі матері. «Існує відмінність генетичного матеріалу матері та ембріона (плода) людини, що обумовлює необхідність розглядати останнього не як частину тіла жінки, а як новостворену неповторну біологічну одиницю» [6, с. 12–13]. З точки зору сучасної біології (генетики і ембріології), життя людини як біологічного індивідуума починається з моменту злиття ядер чоловічої і жіночої статевих клітин і утворення єдиного ядра, що містить неповторний генетичний матеріал.

Вважаємо, що на сьогодні розвиток науки зумовлює перегляд правового регу-

лювання плоду. За даними Nowa Trybuna Opolska у Вроцлаві дитина народилася через 55 днів після смерті матері. Коли у матері констатували смерть мозку, вона перебувала на 17-му тижні вагітності. Завдяки спеціальному обладнанню, лікарям вдавалося підтримувати життєві функції матері. 9 січня 2016 року народилася жива дитина [7].

Розвиток біомедицини зумовив потребу аналізу статусу плоду як пацієнта. Такий статус має медичні і правові характеристики. У медицині формується така підгалузь, як медицина плоду, завданням якої, перш за все, має бути пошук плодів, які потерпають від якихось хворобливих станів, максимально точна діагностика цих станів для оцінки прогнозу життя та здоров'я дитини, надання всієї необхідної інформації батькам і, відповідно до узгодження з батьками, надання допомоги дитині ще внутрішньоутробно або догляд за хворим плодом з метою визначення найкращого часу та умов для розродження вагітної жінки. «Діагностика стану плода починається вже у першому триместрі вагітності від 11 тижнів 0 днів до 13 тижнів 6 днів, коли при ультразвуковому обстеженні можна побачити цілу низку смертельно небезпечних хвороб, таких як аненцефалія, голопрозенцефалія або акранія, акардія або ектопія серця, значні порушення побудови кістяка або стінок живота і т. д» [8, с.162]. Окрім діагностики, на сьогодні можна повноцінно стверджувати про можливість лікування плоду. Історія медицини передбачає наступні етапи медичних відкриттів у сфері лікування плоду: інтра-абдомінальна плодова трансфузія при Rh хворобі (1962), везікоамніотичний шунт при обструкції сечового міхура (1962), трансплацентарне лікування аритмії плода (1983), трансплацентарне пригнічення наднирників плода (1985), торакоцентез при цистозно-аденоматозній ваді розвитку легень плода (1989), лазерне лікування синдрому міжблизнюкового перетікання (1989), відкрита хірургія діафрагмальної кири плода (1990), тонко-голкова ембріофетоскопія (1991), перев'язка пуповини близнюка з акардією (1993), безвибіркова

лазерна фотокоагуляція судинних анастомозів при синдромі міжблизнюкового перетікання (1995), цистоскопія плода (1995), деваскуляризація хоріоангіоми ложиська (1996), ендоскопічне лікування куприко-крижової тератоми (1996), розсікання амніотичних тяжів (1997), вибіркова лазерна техніка при синдромі міжблизнюкового перетікання (1998), амніотична латка (1999), лярінгоскопія плода (2000), лікування обструктивного уретероцеле (2001), ендоскопічна оклюзія трахеї при діафрагмальній килі (2003), лазер проти амніоцентезу при синдромі міжблизнюкового перетікання (2004), послідовна вибіркова лазерна фотокоагуляція суміжних судин (2007), ендоскопічна оклюзія трахеї при діафрагмальній килі (2009), везікоамніотичний Q-shunt (2010), везікоамніотичного шунтування при низькій обструкції сечовивідного тракту плода (2013)[9, с.4-8]. Такий широкий аналіз медичних термінів у юридичному дослідженні подаємо не випадково. Вказаний аналіз дає можливість мотивувати дві тези: по-перше, про розвиток медицини як науки швидкими темпами, по-друге, в медицині концепція «плід як пацієнт» існує вже щонайменше півстоліття.

Правовий аспект цього питання полягає першочергово в правовому регулюванні можливостей надання медичної допомоги плоду та питанням переривання вагітності при вадах та хворобливих станах плода. Законодавчі норми різних країн по-різному регулюють цю проблему: від повної заборони абортів (Афганістан, Ангола, Бангладеш, Венесуела, Гватемала, Гондурас, Єгипет, Індонезія, Ірак, Іран, Ірландія, Ємен, Колумбія, Ліван, Непал, Нікарагуа, ОАЕ, Оман, Парагвай, Сальвадор, Сирія, Чилі, на Філіппінах) до можливості переривання вагітності на пізніх стадіях. Чинне національне законодавство (ст. 281 Цивільного кодексу України [10], Постанова КМУ «Про реалізацію статті 281 Цивільного кодексу України» [11]) дозволяє переривання вагітності на термінах максимум до 22-х тижнів. Хоча й тут є ряд правових та моральних колізій. Якщо у плоду виявлені вади несумісні

з його життєдіяльністю після народження на терміні понад 22 тижні, все ж переривання вагітності заборонене. Тобто жінка вимушена носити плід і народжувати дитя, яке не буде жити. Тобто в даному випадку законодавство не просто фактично визначає плід як пацієнта, але й ставить іншого пацієнта (мається на увазі матір) зобов'язаним суб'єктом щодо прав плоду.

Як визначає Е. Дубовая, можливості оцінки болю / стресу / мук у плода при інвазивних втручаннях широко вивчаються в усьому світі. При цьому немає однозначної думки про больову чутливість і свідомість плода, відомі рухові реакції плода на інструмент і гримаси після медикаментозного абортів. Звісно ж, логічно трактувати сумніви в наявності свідомості і больових відчуттів у плода на користь плоду, можна в даному випадку скористатися принципом правової презумпції. За відсутністю спеціального правового регулювання плода як пацієнта можна застосовувати за аналогією норми законодавства про живих істот, що беруть участь в експериментах. Відомо, що сьогодні міжнародне право допускає експерименти на тваринах тільки за умови відсутності в останніх мук і страждань [12, с.27]. Якщо сучасне суспільство вимагає гуманного ставлення до тварин, то чому ж відсутнім є чітке правове регулювання прав плоду?

Згадаємо також норми, визначені цивільним законодавством (ст. 1261 ЦК України) щодо першої черги спадкоємців за законом належать, крім інших, зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті діти. Тобто в даному випадку нормативний акт усе ж закріплює за ненародженою особою спадкове право, і вважаємо несуттєвим, що вона його може реалізувати тільки після народження. Не є доктринально правильним ототожнювати право особи і можливості реалізації цього права. Відсутність можливості реалізації права не тягне автоматичної відсутності права. Покажемо це на прикладах. Відсутність суб'єктивного бажання реалізовувати право на освіту не тягне автоматичного позбавлення особи цього права, неможливість користування певним об'єктом пра-

ва власності не призводить до відсутності цього права в особи.

Як остаточний момент аргументації належності плоду статусу пацієнта звернемося до міжнародних норм. У преамбулі Декларації прав дитини 1959 р. зазначено, що «дитина, через її фізичну і розумову незрілість, має потребу в спеціальній охороні і турботі, включаючи належний правовий захист, як до, так і після народження...». Невизнання плоду як пацієнта позбавляє можливості надання йому медичної допомоги, належного рівня діагностики та лікування в тілі матері, а значить усуває можливість надання особі права на народження, суперечить принципу гуманності і визнання права кожної особи, на життя. Вважаємо, що, окрім фізичної особи пацієнтом повинен бути визнаний і плід людини, для правового регулювання можливостей медичного впливу на плід та визначення права на конституційний захист з моменту зачаття. «Внутрішньоутробний період існування людської істоти є передумовою її існування після народження, тобто невід'ємним етапом розвитку людини, тому він повинен захищатись правом так, як і життя людини після народження» [13, с. 54–55]. Визнання плоду як пацієнта тягне за собою вирішення ряду моральних, медичних та правових питань, серед яких право на аборти, можливість примусового медичного втручання в плід без згоди матері, принципи взаємодії прав плоду та прав матері, правові проблеми багатоплодової вагітності, нормативне забезпечення кримінально-правової охорони життя ембріона та плода людини.

Висновок

Сучасне правознавство потребує оновлення методологічних підходів щодо праворозуміння поняття «пацієнт». Це зумовлено науково-технічним прогресом у галузі біології, генетики, медицини та інших суміжних до них наук. На думку автора, під поняттям «пацієнт» слід розуміти хвору чи здорову фізичну особу та її плід, яка у встановленому порядку вступає у правовідносини, що пов'язані з її здоров'ям, отримує медичну допомогу або піддається

медико-біологічним випробуванням з боку медичних працівників.

Література

1. Гамота А. А. Коні Львівського кінного трамваю як пацієнти / А. А. Гамота, І. П. Дудчак, Н. Я. Кулай // Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. Гжицького. – 2012. – Т. 14, № 2(1). – С. 52-55.
2. Про ветеринарну медицину: Закон від 25.06.1992 № 2498-XII//Відомості Верховної Ради України . – 1992. – N 36. – ст.531
3. Порядок проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань: Затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України 23.09.2009 № 690 // Офіційний вісник України від 20.11.2009. – № 87.
4. Открытая концепция здоровья / Ю.Г. Антомонов, В.М. Белов, В.И. Гриценко, А.Б. Котова и др. – К., 1993. – 27 с. – (Препр.) НАН Украины. Инт кибернетики им. В.М. Глушкова.
5. Інструкція з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості: затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України від 29.03.2006 N 179 // Офіційний вісник України від 26.04.2006. – № 15.
6. Порошук С.Д. Право людини на життя як об'єкт нормативно-правового регулювання: сучасний стан, проблеми в Україні / С.Д. Порошук, О.В. Онуфрієнко // Вісник ЛІВС МВС України. – 1998. – № 2. – С. 3–18.
7. У Польщі хлопчик народився через 55 днів після смерті матері // Електронний ресурс Режим доступу: <https://ukr.media/incidents/260609/>
8. Соловйов І.О. Деякі погляди на медичну допомогу плодам і її зв'язок з потребами суспільства / І.О. Соловйов // Здоров'я жінчини. – 2008. – 1(33). – С. 162-166.
9. Quintero A. Rubén Fetal Therapy and Surgery: Operative Fetoscopy/ Rubén A. Quintero // Kyiv: Obstetrics & Gynecology Ukrainian National Academy of Medical Sciences, 2013. – 24 с.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається проблема теоретико-правового розуміння поняття «пацієнт». Вказується на потребу оновлення методолого-правових підходів до цього питання. Мотивується необхідність визначення плоду людини як пацієнта. Подається авторська дефініція поняття «пацієнт».

SUMMARY

The problem of the theoretical and legal understanding of the term «patient». Highlights the need to update methodological and legal approaches to this issue. Motivated by the need to identify the human fetus as a patient. Served author's definition of the term «patient».

10. Цивільний кодекс України: Закон від 16.01.2003 № 435-IV//Відомості Верховної Ради України 2003, №№ 40-44, ст.356

11. Про реалізацію статті 281 Цивільного кодексу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.02.2006 № 144// Урядовий кур'єр від 23.02.2006. – № 37

12. Дубовая Е. Концепция этического правового статуса плода как пациента в

РФ. Границы допустимого воздействия на плод // Тезы XXXI Конгресса Международного общества «Плод как пациент от 11-13 июня 2015 г. – Санкт-Петербург, 2015. – С. 25-28

13. Миронова Г. Право людини на життя: проблемні питання українського законодавства / Г. Миронова // Право України. – 2006. – № 9. – С. 52–55.